

A TÖRTÉNELEM SZORÍTÁSÁBAN

(Jókai Anna: Napok)

Mottó: „...szeretem, amikor a nap rásiüt a sok szürke házra. Sokkal jobban szeretem, mint amikor vidám szín találkozik a vidámmal.” (134.)

(Előjáró gondolatok) Hetek óta olvasok egy több, mint hatszáz oldalas regényt, tehát nagyregényt. Jókai Anna *Napok* c. könyvét, a könyvet, amit 1972-ben adtak ki először, de csak most, az író nő életműkiadásának részeként olvashatjuk először csonkítatlanul, cenzúrázatlanul.

A mű körüli hajdani hercehurcát ma már nehezen érthetjük meg, hiszen Jókai Anna nem akarta vele fölforgatni a világot, nem buzdított vele a szocialistának nevezett rendszer megdöntésére. Persze egy igazi író ritkán is tesz ilyeneket. Csak teszi azt, amit tennie kell. Jelen esetben például azt, hogy egy 1928-as születésű férfiú, Oláh Viktor életútját követi végig az epika legjobb eszközeinek segítségével. A főhős egyes szám első személyben, vagyis nagyon személyesen mondja el történetét, ami mellesleg előbb a Horthy-korszakban, aztán a második világháborúban, majd az ötvenes és azt követő évtizedekben játszódik, egészen 1971-ig. Egy olyan esztendőig, amelyben túlvoltunk például az 1968-hoz kötődő kísérleten, a rendszer „emberarcúbbá” tételének próbáján. Mint tudjuk, ez a próba nem sikerült... Sem Prágában, sem Budapesten.

Láthatjuk mindebből, hogy a történelem bizony szerepet játszhatott előbb a kisgyermek, majd az eszmélő ifjú és az érett férfi sorsában. Legpontosabban talán azt mondhatjuk, hogy a történelem fogságában telt el ez az élet. Egy értelmiségi család sarja a főhős, a származás és a neveltetés összes következményével. Aztán 1945 után lelkesül az új világért, s azonnal nem is látja annak visszásságait. 1956-ban fölnyílik a szeme, s valószínűleg ezért lesz gyanús a Kádár János nevével fémjelzett korszaknak a *Napok*. Jókai Anna ugyanis, a magyar irodalomban a legelsőik között, nem ellenforradalomról beszél.

Később az ún. konszolidáció is inkább megkeseríti Oláh Viktor sorsát, mintsem kiteljesítené. Ne higgyük persze, hogy mindezt történelmi regény-

ben tárja elénk a szerző. Nyomatékosabb a belső lélekrajz, a magánélet szerepe, s eközben kapunk íróilag hiteles képet a korról, ami – Örkény István fogalmát ellopva – „nekünk szülők s megölők”.

S még valamit. Sokat vitatkoznak azon, hogy lehet-e a huszadik században klasszikus értelemben vett nagyregényt írni. Lev Tolsztoj, Móricz Zsigmond, Thomas Mann vagy éppen Németh László nyomán. Jókai Anna nagyszerű műve ékes bizonyíték arra, hogy lehet.

(*Továbbra is kissé rendhagyóan*) Engedtetsek meg, hogy az átlagosnál személyesebb hangon folytassam. Még júliust írtuk, amikor megérkezett Mezey Katalin felkérő levele: szíveskedjek előadást tartani, illetve tanulmányt, esszét vagy elemzést írni Jókai Anna *Napok* című regényéről. Arról a műről, amely fölveti, hogy van-e létjogosultsága korunkban a XIX. és a XX. század jól ismert nagyregényeihez hasonló műveknek. Lehet-e a *Háború és béke* vagy éppen az *Égető Eszter* útján járni? S a sors úgy hozta, hogy a felkéréssel egyidőben kaptam meg ajándékba a 2000. esztendő kiemelkedő magyar prózateljesítményét, Esterházy Péter *Harmonia caelestis* című könyvét, ami persze egy kissé megkésve érkezett el hozzám – már túl a jelentős olvasói és szakmai sikeren.

S hogy miért ez a párhuzam? Azért, mert nem túlzás állítanunk, hogy a *Napok* és a közel három évtizeddel később megjelent Esterházy-mű is a nagyregény reneszánszát tanúsítja. A *Harmonia caelestis* egy, a magyar történelemben oly fontos szerepet játszott arisztokrata család történetéből emel ki fontos mozaikokat, s mivel a vérbeli író az egyik családtag és utód, adott volt minden feltétel ahhoz, hogy a műfaj remekműve szülessen meg. Évszázadokat fog át a kivételes és megszokott mesélő kedv, és mindez a jól ismert regénypoétikai eszközök segítségével jut közel a nagyérdemű olvasóhoz. Esterházy Péter meg sem próbálja a múlt századok esztétikáját követni, sokkal inkább a sajátmaga által kiküzdött utat járja tovább.

Igazából nem rokona ennek a regénynek Jókai Anna *Napokja*, de a vállalkozás mérete, az írói szándék heroizmusa mégiscsak azt mondatja velünk, hogy nem lehet véletlen e sorok írójának a bevezetőben vázolt életmozzanata... S amikor megkaptam a tiszteletteljes felkérést, azonnal igent mondtam. Már csak annak okán is, hogy az, aki hosszú éveken át foglalkozott Németh László regényeivel, aligha tud ellenállni a csábításnak: a nagy író-előd életművéhez mérhető vállalkozás méltatásának. S ha már szó esett az *Égető Eszter*ről, hadd utaljak arra, hogy a *Napokat* az is rokonítja vele, hogy a bemutatott életpálya ideje hasonló: ott egy kislány jelenik meg az első oldalakon, s egy nagymamától köszönünk el a történet befejezésekor. Itt meg a születés és a halál végpontjai között ismerjük meg Oláh Viktort, a *Napok*

főalakját. 1928 és 1971. A kezdetet és a véget jelzi ez a két évszám. S a két pont milyen ellenszenves a kisfiú számára!

S miként Németh Lászlónál, Jókai Annánál is megfigyelhetjük a magyar történelem sorsformáló szerepét. Bizony, nem akármilyen korszakokon ível át a regény: a Horthy-korszakon, a második világháború évein, a Rákosi- és a Kádár-korszakon, illetve ez utóbbinak bizonyos szakaszain. S talán ezek közül a legfontosabb 1956, amelyről Jókai Anna a legelső között szól érvényesen, ma is igazolhatóan. Már persze amennyire lehetett a regény megírásának idején... Ám éppen azt igazolja fényesen, hogy az írói tisztesség minden időben megvalósítható. Fontos ezt hangsúlyoznunk, hiszen 1956 után elég gyorsan születtek olyan „művek” is, amelyek azonnal bizonyítani akarták, hogy ellenforradalom volt az, ami történt. Persze, ha az illető író történetesen az államvédelmi hatóság tisztje is volt az ötvenes években, akkor ezen nincs mit csodálkoznunk.

„Technikailag” is érdekes, ahogy a szűkebb és a tágabb körök, a szubjektív és az objektív mozzanatok megjelennek egymás mellett. A párbeszéddek gyakran szinte egymásba folynak, avagy úgy is mondhatjuk, hogy szépen kiegészítik egymást.

S még egy személyes kitérő. Ezek a sorokat itt, Balatonkenesén, egy faluvégi házban vetem papírra. Nem messze attól a helytől, Balatonakarattyától, ahol Jókai Anna egyik kedves íróalakja, Kodolányi János tartózkodott sokat. A *Napok*at szerzője a „nagy triász”, Hamvas Béla, Kodolányi János és Várkonyi Nándor emlékének ajánlotta. Velük talán nem is annyira az írói technika, hanem az annál is fontosabb szellemiség, a gondolkodás mélyrétegei kötik össze. Egyébként jól tudjuk, hogy mindhárom alkotóról írt és mondott számtalan és fontos, érvényes igazságot már, esszéinek, emlékezéseinek egész sora bizonyíték erre. Ezen igazságok kimondására különösen az utóbbi időben volt lehetősége, akkor, amikor már a három író életműve jobban hozzáférhetővé vált. S ez kétségtelenül a kilencvenes években történhetett meg Magyarországon. Mikét például Márai Sándor valódi fölfedezése is.

(*Most már kevésbé rendbagyóan*) S ha már szó esett mélylélektani szempontokról, akkor rögtön utaljunk arra is, hogy a *Napok* első részletei rögtön ilyen értékeket mutatnak. Hogy is ítélnénk meg másképpen a kisgyermek belső világát megjelenítő sorokat, a gyermeki lélek pontos ismeretét, az élvezetes szövegeket, az élet apró mozzanatainak fölidézését? Bájos, játékos elemekkel tarkított világ ez. Az író az egyes szám első személyű elbeszéléssel hozza egyre közelebb az olvasóhoz ezt a világot, ezzel is követve számos elődjének eljárását, írói technikáját. Tudjuk, hogy főleg a huszadik századi mo-

der regényben fontos különösen a személyes hang, a líraiság, a szubjektivitás, a műnemi és műfaji keveredés. Így van ez Jókai Anna regényének esetében is – az első pillanattól kezdve egészen az utolsóig. Ezen a személyes szűrőn át láthatjuk a történelmet, a társadalmi folyamatokat és változásokat. Ennek megfelelően persze akad különbség a különböző korszakok ábrázolása között, hiszen a második világháborút megelőző esztendőket a gyermek szemén keresztül láttatja, a későbbiekben viszont már a felnőtt férfi a szereplő. Ahogy nemzedékünk szülei láthatták és átélhették. Nekünk ők mesélnek ezúttal Jókai Anna tollának segítségével.

Három évtizeddel a regény első megjelenése után most újra és újra rácsodálkozhatunk arra, hogy Jókai Anna mennyire pontosan tudja visszaadni az emberi sors legapróbb rezdüléseit. Bámulatos, hogy ismeri előbb egy kisgyermek, majd a kamaszfiú belső világát. Oláh Viktor személyisége előttünk bomlik ki, bepillantunk legmélyebb rejtelseibe. S itt ez az igazán fontos, a külvilág, a történelem csupán utalásokban jelenik meg. Halljuk Gömbös Gyula, Horthy Miklós, Teleki Pál vagy éppen Adolf Hitler nevét, olvashatunk a bolsevizmusról. Természetszerűleg hiányzik ugyanakkor a háború kirobbanásának pontos rajza, nincs szó a két, később egymással szemben álló nagyhatalom korai barátkozásáról, az akkori részletekről. Dehát miért is lenne, hiszen ez a mű nem hagyományos értelemben vett történelmi regény. Az Oláh-család sorsát természetesen alapvetően meghatározzák ezek a kiemelkedő történelmi tények. Az értelmiségi család elszegényedése, a kényszerű és előnytelen lakáscsere, az apa vagonrakása mind-mind ezt jelzi. Viktor életében pedig az iskolai miliő alakulásai, az előbbi iskolaváltoztatás, majd a gimnáziumi élet egyre inkább követik a külvilág változásait. Hallani a trianoni békediktátum módosításairól, az elcsatolt országrészek visszaadásáról, a fokozódó nemzeti érzelmekről, a cserkészletről, az egyház szerepéről. S ez utóbbi vonatkozásban az éleseszű fiú jól látja az ellentmondást a krisztusi tanok s az intézmény valósága között. S ebben a valóságban egyre inkább a külsőségek és a szerepjátások uralkodnak, kevésbé a szeretetközpontúság vagy az erőszakmentesség. Gondoljunk csak olyan különös jelekre, mint a fegyverek megáldása például... Bányai Gábor, a könyv egyik első hajdani kritikusa így ír: „Nemcsak teljes emberi sorsot rajzol tehát meg, s nem is kívülről, hanem egy belső tudati fejlődést, s ennek külső megjelenését, az események kommentálásával.” (Bányai Gábor: *Ami a valódi és ami az igaz. Új Írás*, 1974/5. 125.)

S ebben a világban a gimnazista fiú is rákényszerül a szerepjátásra. „Cserkész – mondom – , akinek kötelessége, hogy segítsen, hogy édes hazánk fiaiban gyarapodjon, és aki sose bántja a gyöngébbet, csak azt, aki

ellene támad, mert így lesz ez a kicsi ország erős, tudod?” (123.) Persze lehetne ez őszinte szöveg is, de íme, a fölismerés: „Isteni szerencse, hogy ilyen dumám van.” S ez a fiú nevetségesnek tartja, hogy egycsapásra Bende-gúznak hívják a Bodográf mozit, hogy az újságok Szittyáról, Atilláról, Csabáról és Hubáról írnak olyan sokat. Szinte nincs is olyan életmozzanat, ami kimaradna a „leltárból”. Az önkielégítés gyötrő érzésétől Erdély visszacsatolásáig, a szülőkhöz és a társakhoz fűződő ellentmondásos kapcsolattól a hazaszeretetig. S ezek a fogalmak a háború kitörése után tudathasadásos állapotot eredményeznek gyermekben és felnőttben egyaránt. A tudathasadás magyar jellegzetességeit. Van ehhez egy személyes adalék is, át a történelmen és a politikán. Miközben arról olvasok, hogy Viktor anyja a sötétben régi szerelmére gondol, s közben éneklí, hogy „Szél viszi messze a fellegeket, felettük lángol az ég...” (139.), én meg arra gondolok, hogy ezt a második világháborús indulót velünk is énekeltették éppen a Napok első megjelenésének idején a kiskőrösi tüzérlaktanyában. Íme, a zavar mindenkori jelenléte... Igaz, hogy a Székely himnuszt tiltották, de a Hunyadi páncélosok indulóját beleüvölthettük a laktanya estjébe, miközben vonultunk a kakaós vacsorára... De azt is megemlíthetjük, hogy az Oláh Viktor életében is fontos szerepet játszott cserkészélet mozzanatait átörökítette az úttörő mozgalom, „csupán” az ideológiát állította „a feje tetejére”. S manapság meg arról beszélnek, hogy a rendszerváltás után a cserkészek mennyi mindent átvettek az úttörőktől. Persze az ideológia kivételével.

Kétségtelen, hogy az ilyesfajta tudathasadásos állapot meghatározza a *Napok* hőseinek sorsát is. S amíg Viktor apja a hazaszeretettel összeegyeztethetőnek tartja a háborús öldöklést, az egyszerű szomszéd, Manusz néni így szól: „Pusztítás, ...értelmetlen pusztítás...” Kettejük gondolkodása persze máskor egyetlen ember eszén belül egyesül, s okoz zavart. S előbb-utóbb a kamasszá érett Oláh Viktoron belül is megmutatkozik ez a hasadás. A háború elhatalmasodása, a zsidó Manusz néni elhurcolása idején ő is kétségbevonja Isten létezését, pedig ezidáig erősebb volt a hite, mint a szüleié. Az esztelen háborús pusztítást és lélekrombolást írja le művében Jókai Anna, azt érzékeltetvén, hogy lelkiekben csak vesztésként lehet a borzalmakból kikerülni. A tizenhat esztendő fiatalember egycsapásra mindenben csalódik, és nagy indulattal mondja: „Nem akarom a fejemet a homokba dugni, mint a strucc. Nem akarom, hogy még egyszer félrevezessenek.” Eredetileg pozitív értékek válnak kérdőjelessé, a hajdani nemes szándékok céltalanná. Ugyanakkor nagyon árnyaltan jelenik meg az egyre szörnyűbbé váló világ. Az író óvakodik az ítékezéstől, miként sokszor főhőse is. Bár egyre nehezebb neki létezni a szélsőséges helyzetben, s ehhez járul csalódása anyjában és apjában is.

A háborús viszonyok között, de 1945 után közvetlenül is egyre inkább a történelemnek kiszolgáltatott ember léthelyzete a legszámottevőbb a regényben. Jókai Anna minden korszakban ezt érzékelteti, ezt írja le a legkövetkezetesebben. Az ostrom idején a feketeinges suhancoknak kiszolgáltatott zsidó kisember vagy éppen a Viktor apjának hajdan munkát adó Gróf keserű sorsában ez éppen úgy látható, mint a főhős belső világának alakulásában. Ismételten hangsúlyozhatjuk, hogy nem történelmi regény a Napok – a fogalom hagyományos értelmében. „Jókai Anna megtalálta az egyetlen lehetséges megoldást. A regényben nincs kívülről figyelő, az eseményeket teljes összefüggésükben ismerő elbeszélő.” (Kardos József: *Jókai Anna: Napok*. Kortárs, 1973/5. 846.) Az emberi sors mélylélektani elemzésén keresztül látunk ki az objektivitásba, ami persze visszafelé nagyon is meghatározza ezt a belvilágot. S ebben valóban a kiszolgáltatottság a legszembetűnőbb. Igaz, ennek nincs mindig tudatában az egyén. Oláh Viktor sem, aki a második világháborút követően őszinte lelkesedéssel veti bele magát a Madisz-os küzdelmekbe, és miután elveszítette gyermekkora tiszta istenhitét, egy új vallást lát a kommunisztikus eszmében. Ugyan már a legelső időkben szenved ennek túlkapásaitól (amikor például Edina, akibe szerelmes lesz, mindennél jóval előbbre helyezi a mozgalmat), azért ő is beáll 17–18 évesen azok sorába, akik igazi és önfelelt felszabadulásként élik meg a nagy történelmi és társadalmi változást. Az érdekes ebben éppen az, hogy utólag félrevezetőnek látja a hajdani, cserkészéletből ismerős eszméket, a vallást és minden régi, elavultnak hitt értéket, s most, ebben az új helyzetben nem látja, hogy újabb megtévesztésnek van kiszolgáltatva az ember. Őszinteségéhez nem fér semmi kétség, ám a háború következtében kétségtelenül megreked a szellemi fejlődése. A már idézett Kardos József szerint: „Nem hős, de nem tisztességtelen, nem zseni, de bizonyos értelemben tehetséges, főként – elégszer mondják is neki – szerencsés, hogy általában eltalálja a megfelelő helyzethez illő kifejezést. (Kardos József i.m. 847.)

Megreked a szellemi fejlődése, ám nagy fordulatot jelent életében, hogy simán fölveszik a színművészeti főiskolára. A „felszabadulás” utáni tendenciák ott is maradéktalanul érvényesülnek, és Viktor nem veszi észre, mert helyzeténél fogva nem is veheti észre, hogy az új világban mire megy ki a játék. Őszinte lelkesedéssel azonosul a szocializmus eszmevilágával, pontosabban szólva a sematizmusával. Az első év utáni kirúgása ugyan egy kissé elbizonytalanítja, azonban az nem kétséges számára, hogy az új világ életképes és az embert szolgálja minden idegszálával. Hiszen olyan gyorsan épül az ország... Jellemző, hogy apja hajdani főnöke, a koncentrációs tábort is megjárt Gróf szerez neki állást a városszéli ládagyárban. Továbbra is a tör-

ténelem kiszolgáltatottja az ilyen ember. Lelkes, elvakult, bár – ismétlem – őszinte fiatalember. Az új morál embere, a régi, „kispolgárinak” minősített értékrend harcos ellenfele, akinek a legszebb és legegységesebb ünnep, a karácsony sem jelent semmit immár. S milyen jellemző, hogy éppen szenteste megy el otthonról Katához, a kollégiumba. Ahhoz a lányhoz, aki valódi szerelemmel közeledik feléje. Viktor azonban nem érti ezt a tiszta közeledést, bár kihasználja a lány érzelmeit.

Zűrzavaros, erkölcsileg a feje tetejére állított, bár kétségtelenül gyors sikereket is fölmutatni tudó világot ábrázol Jókai Anna. S a visszásságok szaporodásának idején Oláh Viktor gondolkodásában az eredendő szuverenitás veszi át a szerepet. Látván munkahelyének gyors változásait, hallván a kitelepítésekről, s majd egyik kedves tanárának börtönbe zárásáról, lépésről-lépésre elbizonytalanodik a rendszer imádatában, és feltételezi, hogy valami nagy baj van. Egyik volt tanárát meglátogatja, és az azt mondja neki, hogy ha fel is használták a cserkészetet rossz célokra, azért az eszme még jó. Viktor hasonlóképpen lát a szocializmussal kapcsolatban... Még így gondolkodik 1951 végén: „Ki fogjuk nőni ezeket a gyermekbetegségeket. Kitisztul majd minden, és igazság tétetik. Csak hinni kell. Küzdeni a rohadt individualizmus ellen.” (299.) Akár kissé mulatságosnak is mondhatnánk hősünk eme okoskodását, hiszen éppen ellene is ez a fő vád. Hogy individualista, hogy destruktív, hogy a szemináriumokon provokatív. Más szóval szuverén jellem. Közben persze azt is látnia kell, hogy az ígéretések ellenére a nyomor lesz úrrá az országon, hogy anyja – bár nem ad a véleményére – így tör ki: „...csak a nyomor, nézd meg, rongyos a könyököm, de én hallgassak...” (294.) Az általánosan rossz közérzet világában Oláh Viktor még hinni akar az eszmében, ám Jókai Anna pontosan írja le azt a folyamatot, ami előbb-utóbb a reális felismeréshez vezet. Ugyanakkor figyelmet érdemel az, amit Imre László így fogalmaz meg: „Környezetével való konfliktusaiban szerepet játszik kiegyensúlyozatlansága, önzése és képmutatása, minden mozgékonyasága és ambíciózussága ellenére is meglevő passzivitása.” (Imre László: *Jókai Anna: Napok*. Alföld, 1973/4. (78.)

A következő állomás ezen az úton a rettegésé. A „miért jönnének értem éjszaka?” gyötrő kérdéséé. Hiszen mindig az előre ki nem számíthatótól rettegett. És most ez a világ erre (is) épül! Üde színfolt ekkor Viktor életében a Katinkához fűződő szerelem, ami házassággá érik. Ebben az időben születik meg az ifjú férjben a szép gondolat: „És kell lennie valami öröknek. Valami változhatatlannak. Talán éppen ez az élet értelme. Ezt a parányi örök és változhatatlan magot megkeresni, fényesíteni, kiemelni a szüntelen porladó salakból.” (328.) Ebben a helyzetben már kevésbé foglya a törté-

nelemnek az ember, itt valódi humánus és a konkrét társadalmi helyzettől független érzések uralkodnak benne. Még akkor is, ha voltaképpen nyomorúságos az életük.

S ebbe az életbe születik bele gyermekük, Oti, aki mégiscsak új és humánus minőséget hoz sorsukba. Viktor ugyan kissé idegenül mozog apaként az első időkben, és a terhesség következményeit testén viselő feleségétől is kissé elhidegül. A külvilágban viszont újabb nagy fordulat készülődik, hiszen 1956 őszét írjuk ekkor. Jókai Anna finoman érzékelteti főhőse lépésről-lépésre végbemenő kiábrándulását. Nincs itt látványos fordulat, hangos szembefordulás az „elvtársakkal”, azonban a gondolkodó és ugyanakkor kiégett ember újabb szellemi fejlődésének kínálkozó lehetősége jól látható. Így érkezik el a forradalom emlékeztető napja, amelyről ezt olvashatjuk: „Ilyen gyönyörű keddi napot, október huszonharmadikát, még nem is láttam. Legalább huszonnyolc fok, le is vetem a zakómat, ráterítem a vállamra, remélem, Katka kiviszi a gyereket a térre, ez a legjobb gyógyszer, nem a sárgarépa.” Látjuk tehát, hogy a természet „díszletei” és a belső érzések is harmóniában állnak egymással, és a történet eme pontján azt érzékeljük, hogy a félelem légköre után valami egészen és fölzsabadítóan új, ezidáig teljesen ismeretlen érzés lesz úrrá az emberen. Ösztönös persze ez az érzés, szó sincs még a felvonulás idején Oláh Viktor esetében tudatosságról, netán a forradalmi cselekvés lehetőségéről.

1956 októbere forradalmi napjainak leírásában is a korábban megismert tömörítő stílusra ismerünk rá. Egy-egy jelzés, egy-egy jellegzetes tömondat teszi még érzékletesebbé az írói mondandót. Az önfelelt boldogságot és a tragikumot is ily módon tárja az olvasó elé, és közben így fonja tovább az epikus szálakat. Oláh Viktor nincs az események középpontjában, azt is mondhatjuk, hogy a személyes és a közösségi szféra határán mozog ebben az időben. Műsorokat felügyelő tanácsi munkahelyén a fordulat után bíznak benne, és egyértelmű, hogy azok oldalán áll, akik reformálhatónak tartják a szocializmust. Azt is el szokták mondani erről a regényről, hogy ez az első magyarországi mű, amely nem ellenforradalomnak mutatja 1956 eseményeit, bár, jól tudjuk azt is, hogy cenzúrázva jelenhetett csak meg, és ez a mostani az első, eredeti szöveg. Ezek a tények jellemzik a „puha diktatúra” szellemi és politikai állapotait, és kétségtelen, hogy bizonyos értelemben az író kezét is megkötötték. Ám éppen ebben a helyzetben kell nagyon magasra értékelnünk Jókai Anna írói és erkölcsi tettét. Nemcsak a lehetséges utat járja végig ezzel a regénnyel, hanem sokszor feszegeti és itt-ott át is szakítja a határokat. S teszi ezt oly módon, hogy mindeközben nem tesz esztétikai engedményeket. Nem enged elveiből, nem alkuszik. Továbbra is

rendkívül árnyaltan, minden sematizmustól mentesen ábrázolja hőse jellemváltozásait, érlelődését. S azt is fokról-fokra érzékelteti, amit Bányai Gábor így lát: „Oláh Viktor tragédiája..., hogy bár mindenen keresztülmegy, végül is mindenből kimarad.”, és: „Ez az ember a napoknak él: a máának és tán a tegnapiak is – a holnapról szinte semmit sem tud.” (Bányai Gábor i.m. 125.)

Oláh Viktor közben elveszíti apját, aki az utcán halálos lövést kap. A korántsem felhőtlen és bensőséges apa-fiú viszony kerül ezáltal új megvilágításba, s a tragédia mélyen érinti az apját sirató gyermeket. Akinek ebben az időben már ugyancsak van gyermeke, és ez az összetettség még inkább árnyalja sorsát. Lelki értelemben tisztító vihar az 1956-os forradalom és szabadságharc az ő számára is, segít abban, hogy életében helyükre kerüljenek a dolgok. Le kell számolnia számos korábbi eszményével, és ez idő tájt indul el az a folyamat, amely végül majd közelebb viszi legelső élményeihez, a gyermek- és a kamaszkor eszményeihez. A „napok” és a „Nap” együttes jelentéstartalma igazából ettől az időtől válik egyértelművé, és jelzi a humánus távlatokat. Abban az időben, amikor legjobb barátja, Imi nyugatra távozik, fogalmazza meg kötődéseit eképpen: „Ide születtem, itt kell betölteni a sorsomat, a sorsomat, amit nem értek világosan, pedig már közelebb vagyok a harminchoz...” (362.)

És szóljunk most, a regény eme pontjának érintésekor arról, hogy az eddig jó három és félszáz oldalnyi részben alapos sorsértelmezést kaptunk a főhős közel három évtizedes életéről. A következő életszakasz mély elmélyültebb analízisét pedig az jelzi, hogy a soronlevő tizenöt esztendő „kap” még jó két és félszáz oldalt. A terjedelem is jelzi, hogy Jókai Anna számára jó három évtizeddel ezelőtt az akkori jelen és közelmúlt értékelése volt a legfontosabb. Ezt veszi észre Imre László is már idézett kritikájában, amelyben többek között azt olvashatjuk, hogy a legutolsó hat-nyolc esztendőről, no és a „jóléti közérzet riasztó tüneteiről” kapjuk a leghitelesebb korrajzot. (Imre László i.m. 79.) Persze mint mindent, ezt a „jólétet” is a maga korában kell elképzelnünk...

S a „harminc évek” újabb jelentése: ennyivel később jelenik meg majd a *Ne féljetelek*, amit az író saját pályáján a *Napok* szellemi folytatásának, mintegy a pálya eme vonala betetőzésének tekint.

Az 1956 utáni korszakban meglehetősen ellentmondásos Oláh Viktor életének alakulása. Mint ahogy a korszak egésze is az... Továbbra is a történelmi és a társadalmi folyamatok kiszolgáltatottja, bár valamivel kevesebb ekkor már a politikai ráhatás. Közben 1958 nyarának elején csöndben megjegyzi, hogy mégis ki merték végezni azokat, akik a forradalmat vezet-

ték. Viktor azonban belefásult a társadalmi mozgások alakulásába. Korábbi tanácsi munkahelyét el kell hagynia, átmenetileg „piaci trógerként” dolgozik, ám megkezdheti egyetemi tanulmányait. Magánélete sem mentes a válságoktól. Már régen nem szerelmes a feleségébe, de föltűnik a láthatáron Krisztina, hajdani főbérőjük lánya, aki Katinka barátnője, ha nem is nevezhető mélynek a kapcsolatuk. Miután „kiszerezett” feleségéből, Krisztina kétségtelenül új távlatot jelent Viktor számára a magánéletben.

Aztán mégis lemond erről a kapcsolatról. Ahogyan egy viharos karácsonyestén mondja: „Ő nő volt. És én lemondtam róla, emiatt.” Az „emiatt” arra a feleségre vonatkozik, akit már nem szeret, s aki belesüpped a hétköznapi életbe. Ezt Viktor nehezen tűri, mivel kétségtelenül megvan benne a magasabb rendű létezés utáni igény. Ezt Katinkától nem kapja meg. Ebben az időben egyikőjük előtt sincs igazi távlat, talán egyetlen gyermekük jelenthetne némi fényt a számukra. Más ez a világ, talán jobb is, mint egy évtizeddel korábban, de Jókai Anna igen jó érzékkel tárja föl azt, hogy az egyén lehetőségei továbbra is nagyon korlátozottak, és egyre inkább a szürkeség lesz az elvárt és uralkodó szín. És mégsem sikerül a házasságot rendben tartani, a feleség úgy dönt, hogy vidékre költözik Otival, a gyermekével – ha először úgy is tűnik, hogy csak ideiglenesen. A válságba jutott házasság azonban hosszabb távra határozza meg a család életét.

Viktor könyvtárosként dolgozik tovább, ám itt is meg kell küzdenie a szürkeséget zászlajára tűző világgal a hatvanas évek Magyarországon. A külvilág eseményei egy-egy villanás erejéig jelennek meg, így kerül be a mű szövegébe Lumumba vagy éppen Kennedy elnök neve. Emellett föltűnő, hogy a *Napok* eme részleteiben a politika egyre inkább a háttérbe szorul. A mű főleg a főhős életének széthullását írja le, bőségesen élénk tárva Oláh Viktor jellemének ellentmondásait, hibáit, gyöngeségeit, de azt is, hogy „jobb sorsra érdemes”. Feleségéhez és fiához is összetett a viszonya, előbb még meg kell küzdenie a hiányukkal, ám egyre inkább úgy rendez be az életét, hogy meglegyen nélkülük. Valójában vergődő férfilélek az övé, miközben sorra jelennek meg mellette kortársai, s miközben széles mesélőkedvvel szövi tovább írónk a cselekményt. Lebilincselő olvasmány is a *Napok*, egyebek között azért, mert Jókai Anna kiválóan ért az olvasói figyelem lekötéséhez, valamennyiünk folytonos ébren tartásához.

És Oláh Viktor igen gyakran küzd régi énjével, gyermek- és ifjúkora eszményei föl-föltűnnek a tudatában, és azok küzdenek a történelem diktálta új eszményeivel. S amikor életében legelőször a nyugati világba mehet, a bécsi Stefanskirche orgonájának hangja már-már úgy hat rá, hogy „ha nem működne az éber öntudat, újra vissza tudnék zuhanni a deszkaoltár

mellé.” Ez a néhány szó nagyszerűen érzékelteti ezt a belső küzdelmet. Benne van az egész akkori korszak ma már alig érthető „ébersége” éppen úgy, mint a lefojtott eszmények rejtett varázsa. A harminchat esztendő férfi összetett élménye ez 1964-ben...

Azt is mondhatjuk, hogy lelki, de bizonyos értelemben fizikai vonatkozásban is önpusztítónak számít Oláh Viktor élete. Sorsában ráismerhetünk kortársaink tipikus példáira, a gyorsan égő értelmiségiekre, művészekre, írókra, színészekre, akik között igencsak közismert neveket találhatunk. Akad persze közöttük jócskán olyan, aki a mi regényhősünkénél jóval mélyebbről érkezett a „magasabb” világba, hirtelen kiemelkedett, s aztán gyors zuhanás lett mindennek a vége. Viktor nem jön olyan mélyről, kiemelkedése és a zuhanása sem olyan látványos, mint egy Soós Imréné vagy egy Sarkadi Imréné. Sorsának stációit pontosan rajzolja meg Jókai Anna. S ha korábban azt jeleztük, hogy írónk milyen kiválóan ismeri a gyermeklélek mélységeit, akkor ugyanezt elmondhatjuk azon részletek olvasása közben is, amelyek az érett és lassan-lassan öregedő férfiúról szólnak. A belső küzdelemnek epikailag is szép bizonyítéka ez a részlet: „Kiveszem a szabadságomat, lemondok minden utat, tisztázni fogom, végiggondolom, az italt kiöntöm, a cigarettát lehúzó a vécébe, segíts, kérlek, csak azt tudnám, ki az, akihez szólok, ahogy állok a tükör előtt, és nézem a fejemet, kopaszodom, öregszem, atombombák robbannak, kiöntött a Duna, viszik a zsákokat éjjel-nappal, az emberek örültek, ugyanakkor az emberek hősök, meg kell keresnem, hol hibáztam, nem másokat okolni, hanem kiirtani a gyomot, elsősorban magamból, a saját portámon söpörni.” (483.) Nagy felismerés húzódik meg emögött! A „magamból kiirtani a gyomot” belső parancsa, fölismerése nagyszerű alapokat adhat(na) ahhoz, hogy helyükre kerüljenek a dolgok Oláh Viktor életében. Az előbbieken okán aligha adhatunk igazat a sok fontos észrevételt tett Bányai Gábornak, aki szerint nem nő tipikussá Oláh Viktor sorsa, és „...nem hordoz általánosítható tanulságokat és tapasztalásokat.” (Bányai Gábor i.m. 125.)

És megint van egy új esélye: Józsához fűződő kapcsolatából újabb házasság lesz, a második. Egyébként is: jellemzi Viktor sorsát, hogy előbb-utóbb, a sok mélyrepülést követően mindig megkapja az újabb és újabb esélyt. Közben persze veszteségei is nőnek, szaporodnak, ám ez a kettősség folyamatosan hozzásegíti a mind bölcsebbé váláshoz. A második házasság jó feltétel ehhez: a több mint egy évtizedes korkülönbség eleve erősíti ezt a helyzetet. Szellemileg is elindul egy folyamat, amely majd a végső megvilágosodáshoz vezet. Egyrészt irodalmi ismeretterjesztő előadásokat tart, bár ezek között vannak olyanok is, amelyek inkább kiábrándítják. Másrészt szerepet kezd

játszani életében és gondolkodásában a Biblia, Sartre, Camus, Chardin, vagyis olyan művek és alkotók, amik és akik Oláh Viktor sematikusnak is nevezhető korábbi életszakaszaiban bizony a háttérbe szorultak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Jókai Anna regényhőse egyre inkább előnyben részesíti a maradandót a pillanatnyival szemben. A mélységet a felszínnel szemben. S azt is megfigyelhetjük, hogy a történelemtől való kiszolgáltatottsága fokozatosan csökken, s egyre kevésbé foglya a történelemnek és a politikának. „Dehát még annyi időm van, még negyven se vagyok, szinte az emberélet fele, az a fontos, hogy törlesztek, hogy boldoggá tegyem Józsat, hogy a lelkiismeretem csendes, béke ül bennem, igen, béke... A körtefa levele, július eleje van, mégis sárga, mindig szerettem volna elkapni a pillanatot, amikor a mennyiség minőségbe vált, amikor a kinyíló levél eléri a beteljesedést, és a hanyatlás első pillanata beáll...” (535–536.) Így írja le Jókai Anna ezt a rendkívül fontos életpillanatot, a megvilágosodás felé megteendő út kiemelkedő állomását.

S a regény eme pontján előbb egy ismeretlen féltékenységi roham tör ki a férjen, majd nem sokkal később utcai baleset éri, amit agyrázkódással úszik meg. Figyelmeztető jelek ezek számára éppen abban az időben, amikor végre megállapodhatna, amikor a nagy felismerések következtében végleg stabilizálódhatna az élete. Persze úgy is fölfoghatjuk ezeket a jeleket, hogy éppen jókor jött a figyelmeztetésük. A betegség ugyanis mindig figyelmeztetés is. Egyben esély arra, hogy átgondoljuk az igazán fontos és létmeghatározó dolgainkat, hogy egyáltalán gondolkozhassunk a sorsunkon. Természetesen csak akkor, ha nem végzetes ez a betegség vagy éppen a megtörtént baleset. Annak is különös jelentősége van Oláh Viktor esetében, hogy éppenséggel karácsonykor érte a baleset. Azon az ünnepnapon, amely egyre inkább „kiszállt” az életéből. Azon az ünnepen, amelyet sosem vett igazán komolyan, lebecsülte az emberekre gyakorolt jelentőségét. És folyamatosan lebecsülte isteni jellegét, a krisztusi lényezetet. Még akkor is így van ez, ha tudjuk: tudattalanul is megpróbált nemesen élni, jó ügyekért küzdeni, másokat boldoggá tenni. Ezen törekvései azonban meglehetősen csökevényesen valósultak meg. Részben az ő hibájából borultak föl legbensőségesebb emberi kapcsolatai, ezért sem sikerülhetett jól egyik házassága sem, ezért hagy sok-sok kívánnivalót maga után a fiához fűződő kapcsolata. Azt is mondhatjuk, hogy Jókai Anna a kor egyik típusát rajzolta meg Oláh Viktor alakjában. Azét a típusét, amelyet a huszadik század derekának és második felének Magyarországja termelt ki, s azét a típusét, amely magán viseli a kor, a történelem és a társadalom ezernyi összetevőjének következményeit.

Egyebek között ezért is érezzük jogosnak Jókai Anna ama vallomását, ami szerint nagy, minőségi ugrás ez a regény az írói pályán. „Ma is egyik

alapművemnek tartom.” – mondja határozottan a Napokról. Az ötödik évtizedét még alig megkezdett férfi sorsán keresztül sikerül a fontos írói tettet megvalósítania. Bár erről a férfiről mondja felesége, Józsa, hogy akár hatvan éves is lehetne... Igen, kétségtelenül felőrölte Oláh Viktort a kor, és ehhez a felőrléshez ő maga is jócskán hozzájárult. Áttételesen azt is üzeni számunkra ez a nagyregény, hogy sohasem hivatkozhatunk kizárólag a körülményeinkre. Sohasem okolhatjuk csak a külvilágot, a társadalmat, netán a másik embert helyzetünk elsivárosodásáért. Elsősorban mi vagyunk felelősök önmagunkért, s talán arról is le kellene szoknunk, hogy a másik embert folyton meg akarjuk változtatni. Oláh Viktor is fölismeri, hogy önmagát kellene először tisztába tennie, csak éppen nincs meg mindehhez az elegendő ereje. Jókai Anna műve azt is sugallja, hogy ehhez az ember önmagában kevés. Ehhez több kell, s ezt a többet legpontosabban mégiscsak Istennek kell neveznünk! Ebben a vonatkozásban is a *Ne féljetelek* szellemi előzménye a *Napok*. Valószínű az is, hogy mindezzel nyomon követhetjük az író szellemi változásait, bölcséleti érlelődését is.

Itt azonban még az emberi gyöngeségek vannak a túlsúlyban. Amikor Viktor már menthetetlennek érzi a házasságot Józsával, a feleség anyjához, Sárahoz fordul, hogy vegye vissza a lányát. A jeles doktornő erről hallani sem akar, hiszen ismeri a lányát. Furcsa helyzet kétségtelenül. Megoldás sincs rá igazán, hiszen megoldás csak az emberi kapcsolatok normálissá válása lehetne. Erre azonban ebben a helyzetben nincs reális esély. Mindenki éli a maga életét, Viktor is, Józsa is, Sára is. Arra azonban valamennyien képtelenek, hogy a másik embert igazán boldoggá tegyék. Pedig szolgálnak ügyeket, az egyik embereket gyógyít, a másik emberek tudatát próbálja formálni. Ez azonban nem elég az üdvösséghez... Önmaguk boldoggá tételéhez sem. Viktor így elmélkedik ekkoriban: „Megyek az utcán. Mintha ugyanazon a csonton rágódnék, mióta megszülettem. Már undorodom ettől a csonttól. Ki kéne köpni végre. Egyszer s mindenkorra. Megszabadulni. Talán nem is a spirális mentén halad az ember útja. Csak egyszerű körforgás. Mint akinek zacskót húztak a fejére, s rója ugyanazokat a köröket, ugyanazon az udvaron, ki tudja, hányadszor, s ki tudja, mióta... Ez egy film. Egy filmkocka. Átkozott filmek. Átkozott irodalom.” Jól látszik ezekből a gondolatokból, hogy van igénye a változásra, a „megszabadulásra”, de önmagában gyöngé hozzá.

Felesége szerint szerepet játszik egész életében. Akkor is, amikor elhatározza, hogy elköltözik, Józsára hagyja a lakást, ő meg szobát vesz ki. „...ezt az egészet is csak azért rendezted így, hogy kiderüljön a saját kiválóságod...” – mondja Józsa Viktornak. S ebben a helyzetben a férfi úgy érzi,

hogy megint újrakezdhet mindent. „Valami egészen új kezdődik.” – gondolja. Szinte sulykolja magába, hogy minden rendben van, hogy ez a szoba az ő otthona. Azzal sem törődik, hogy innen nemrégiben halt ki egy számára ismeretlen öregúr, ebben nem lát semmi sorsszerűt. Akkor sem, amikor egyre kritikusabbá válik egészsége, és vizsgálatokra kell mennie. „A fáradtság nem betegség. Negyvenen túl talán természetes állapot. Ami ellen ugyanakkor küzdeni kell.” – így gondolkozik, így vigasztalja magát. S abban is igyekszik önmagát meggyőzni, hogy elmagányosodása hasznára válhat. Otiban, a fiában bízik, hogy a ritka találkozások alkalmával majd ő kizökenti, illetve „visszazökkenti” az elevenségével. Hiú ábránd ez is, mint ahogy egyedülléte sem termékenyíti meg igazán a létezését.

Az utolsó karácsony légköre is nagyon jellemzi Viktor állapotát, gondolkodását. Hiába hívja fiát, aki a fiúkkal a hegyekbe megy inkább. S az apa így hitegeti magát: „Talán így igazi a karácsony. Ebben a kis szobában, a leanderrel. Meggyújtok egy gyertyát a leander alatt.” Benne van ebben az, amit korábban tudunk: a legemberibb ünnep sosem volt az ő számára igazán fontos, s benne van a végtelen magányosság is, amely magányosságban már csak a leander lehet számára „társ”. Az egyedüli ünnepi jelzés a gyertya, ami azért megmaradt számára is, s talán összeköti a végső megvilágosodással. A napok helyett a Nap fölismerésével. A gyertya, ami a vallási életnek is szimbolikus szereplője, a amiben mindig benne van az önmagát odaadó, másokért is égő ember rejtett tartalma. Igaz, Viktor számára még a gyertya materiális volta a fontosabb, szereti sárga fényét.

S itt közvetlenül már nincs szó a történelem szorításában élő emberről. A történelmi és a társadalmi körülmények egyre kevésbé határozzák meg azokat a rohamos folyamatokat, melyeknek Oláh Viktor ki van téve. Itt már a természet részének tekinthető ember az elsődleges, akinek teste romlandó, szelleme viszont elvezetheti a végső igazság fölismeréséhez. S a társadalmi és történelmi környezet helyett a cselekmény vége felé megjelenik valami eddig nem tapasztalt, új minőség: az egyetemesség. A hétköznapi túlmutató, az azokat legyőzni tudó értékeké, amelyek tovább vezetnek a földhözragadtságból. Amikor a műtetre készül, egyszer csak fölfedezi a csillagokat a feje fölött. „Mennyire rettegetem, hogy milyen nagy az égbolt, és én milyen kicsi vagyok, dühöngtem, átkoztam a kiismerhetetlen ragyogást. Ma valahogy közel érzem, a Hadak Útját, a Göncölszekeret, az Esthajnalcsillagot, a Fiastyúkot, az Andromédaködöt... pedig január van. Nyáron sokkal fenyegetőbben fénylenek. Most bágyadtabbak. Barátságosabbak. Mindenbe belenő az ember.”

Eszünkbe juthatnak ezzel kapcsolatban más regénybefejezések. Olyanok, amelyekben a történet vége felé jön rá a főhős valami nagyon fontos, létfor-

máló igazságra. Ragadjunk most ki két másik Németh László-regényt. Az *Iszonyban* a korábban a kislányától is elidegenedett Kárász Nelli ekkor jön rá arra, hogy gyermeke „egy darab rábízott emberiség”. Az *Irgalomban* pedig Kertész Ágnes az irgalom-központú magatartás hőse lesz, s meg akarja tanítani a „sánta emberiséget” is járni, futni. A közösséghez, a perspektívához, hogy azt ne mondjuk, az örökkévalósághoz kötődnek ezen a módon ezek a regényhősök. A tendencia ehhez hasonló Oláh Viktor esetében is. Őt a betegség, az egyre terjedő kiszolgáltatottság idején „szállja meg” hasonló ráismerés, a folyamat lassan betetőződik. Ezért nem értem az egyébként kiváló Kardos József-kritika egyik észrevételét, mi szerint „félmegoldás” a *Napok* befejezése. (Kardos József i.m. 847.) Mintha a szerző nem vette volna észre a „napokból a Nap felé” tartó nagy ívet, a főhős tudatában lejátszódó jelentős fejlődést. Vele szemben Imre László nagyszerűen veszi észre, hogy a Nap az élet, a fény, a rácsodálkozás és a megismerés mámorát is adja Oláh Viktor számára, s a két végpont közé eső napok végtelen sorát mégiscsak a Nap végső megidézése győzi le. (Imre László i.m. uo.)

„Mindenbe belenő az ember.” Igen, belenő sorsába, létébe, és belenő a halálba is. Amikor eljön annak az ideje. Kinek ekkor, kinek akkor. „A halálnak is így kell eljőnie: a gyümölcsnek nem fáj, ha éretten leszakítják.” – íme, egy másik gondolat. S ez az oly sok élethelyzetben gyöngye, másutt meg sikeres és vonzó ember, ez a történelem és társadalom szorításában élt férfiú most szembe kell, hogy nézzen a legnagyobb és legsúlyosabb dolgokkal. Az olyan dolgokkal, amelyek túlmutatnak minden földi dolgon: történelmen, háborún, társadalmi átalakuláson, de túl a barátságon, a szerelmeken, az apaságon, s hasonlóképpen túl az érvényesülésen és a munkán is.

Jókai Anna regényének kimagasló érdeme, hogy mindezeket megmutatja nekünk. Legfőképpen egy esendő ember sorsán keresztül. Ezért tarthatjuk művét az elmúlt évtizedek egyik legkiemelkedőbb szépprózai teljesítményének, s válaszolhatunk határozott igennel a Mezey Katalin által föltesztelt kérdésre. Tehát: a mi korunkban is születhet olyan nagy formátumú prózai munka, amely a tizenkilencedik században és a huszadik század első felében létrejött nagyregények szerepét, vagy ahhoz hasonló szerepet képes betölteni.